

CUPRINS

Cuvânt-înainte	23
TITLUL I. CULTURI, CIVILIZAȚII ȘI DREPT. PARTICULAR ȘI UNIVERSAL ÎN DREPT.....	27
Capitolul I. Cultură, civilizație și drept.....	27
1. Coordonate conceptuale.....	27
2. Simbolistica dreptului și a justiției	30
Capitolul II. Momente din istoria dreptului în contextul culturii și civilizației universale.....	33
<i>Secțiunea I. Începuturi. De la animalitate spre umanitate.</i>	
<i>Reguli juridice în germen</i>	33
<i>Secțiunea a II-a. Antichitatea</i>	37
1. Dreptul în Mesopotamia. Codul lui Hammurabi	37
2. Dreptul în Egiptul antic. Despre procedura de judecată	39
3. Dreptul și justiția în India antică. „Legile lui Manu”	40
4. Dreptul în China antică. Unele particularități ale regimului juridic chinez.....	43
5. Dreptul în antichitatea greacă. Polisul – orașul stat – democrația ateniană și justiția.....	45
6. Dreptul în antichitatea romană. Diviziunile și izvoarele dreptului roman	47
6.1. Diviziunile dreptului roman	49
6.2. Izvoarele dreptului roman	50
6.2.1. Legea celor XII Table	50
6.2.2. Jurisprudența	51
6.2.3. Alte izvoare ale dreptului roman	53
<i>Secțiunea a III-a. Evul mediu</i>	54
1. Secvențe juridice medievale	54
2. Tribunalul Inchiziției	56
3. Tribunalele secrete	57
4. Procesele intentate animalelor	58
Capitolul III. Un tablou caleidoscopic al marilor sisteme de drept în epoca modernă și contemporană	61
1. Criterii și tipologie	61
2. Marele sistem de drept romano-germanic	62
2.1. Dreptul românesc	65
3. Marele sistem de common-law	67
3.1. Common-law în Anglia	67
3.2. Dreptul Statelor Unite ale Americii	70
4. Dreptul Uniunii Europene – realitate tipologică contemporană	71
5. Marele sistem de drept „socialist”	74

6. Sistemele juridice religioase și tradiționale	75
6.1. Dreptul musulman	76
6.2. Dreptul hindus	77
6.3. Dreptul japonez tradițional	78
6.4. Dreptul african cutumiar	78
TITLUL II. PANORAMA GÂNDIRII JURIDICE. GÂNDITORI, ȘCOLI ȘI CURENTE DESPRE UNIVERSUL JURIDIC	80
Capitolul I. Momente din istoria gândirii juridice	80
<i>Secțiunea I. Din antichitate</i>	<i>80</i>
1. Moise (sec. XV sau XIII a. Ch.)	80
2. Solon (640 a. Ch. – 558 a. Ch.)	82
3. Socrate (469-399 a. Ch.)	84
4. Platon (427-347 a. Ch.)	85
4.1. Criton	88
5. Aristotel (384-322 a. Ch.)	89
5.1. Etica nicomahică	91
6. Cicero (106-43 a. Ch.)	93
6.1. Despre legi	95
<i>Secțiunea a II-a. Din evul mediu</i>	<i>97</i>
1. Aureliu Augustin (354-430)	97
2. Toma d'Aquino (1228-1274)	97
<i>Secțiunea a III-a. Din epoca modernă</i>	<i>100</i>
1. Machiavelli (1469-1527)	100
2. Jean Bodin (1530-1596)	101
3. Hugo Grotius (1583-1645)	102
4. Thomas Hobbes (1588-1679)	103
5. John Locke (1623-1704)	104
6. Charles Montesquieu (1689-1755)	105
6.1. Despre spiritul legilor	106
7. Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)	107
8. Immanuel Kant (1724-1804)	109
8.1. Scrieri moral-politice	113
9. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)	116
9.1. Principiile filosofiei dreptului	118
10. Friedrich Karl von Savigny (1779-1861)	120
11. Rudolf von Ihering (1818-1892)	121
11.1. Lupta pentru drept	122
<i>Secțiunea a IV-a. Din epoca contemporană</i>	<i>124</i>
1. Emile Durkheim (1858-1917)	124
2. Eugen Ehrlich (1862-1922)	125
3. François Génys (1861-1954)	126
4. Nicolae Titulescu (1882-1941)	129
5. Mircea Djuvara (1886-1944)	130
6. Giorgio del Vecchio (1878-1970)	133
6.1. Justiția	134

7. Hans Kelsen (1881-1973).....	136
7.1. Teoria generală a statului.....	140
8. Jean Carbonnier (1908-2003).....	142
9. Herbert L.A. Hart (1907-1992).....	143
10. John Rawls (1921-2002).....	146
11. Jurgen Habermas (n. 1929).....	148
12. Jacques Derrida (1930-2004).....	150
Capitolul II. De la gânditori la școli și curente în universul juridic	152
1. Școala dreptului natural.....	152
2. Idealismul în drept	154
3. Școala istorică a dreptului.....	156
4. Orientarea biologică în drept	156
5. Pozitivismul în drept	157
5.1. Utilitarismul.....	158
5.2. Pozitivismul sociologic.....	158
5.3. Pozitivismul pragmatic.....	158
5.3.1. Realismul juridic american	158
5.3.2. Realismul juridic scandinav.....	159
5.4. Pozitivismul analitic	161
6. Postmodernismul juridic.....	161
TITLUL III. LOCUL ȘI ROLUL DREPTULUI ÎN SOCIETATE.....	165
Capitolul I. Identitatea dreptului reflectată în definițiile dreptului.....	165
Capitolul II. Factorii de configurare a dreptului. Despre fundamentele dreptului.....	173
Capitolul III. Esență, conținut și formă în drept	175
Capitolul IV. Scop, ideal și funcție în drept.....	177
Capitolul V. Finalitățile dreptului.....	184
TITLUL IV. DREPTUL ÎN SISTEMUL NORMATIV SOCIAL.....	191
Capitolul I. Normă și societate	191
Capitolul II. Ordinea normativă și sistemul normativ social.....	193
Capitolul III. Ordinea juridică – ordine normativă specifică.....	196
Capitolul IV. Principalele tipuri de norme sociale din perspectivă juridică	199
1. Normele tehnice	199
2. Normele obișnuielnice	199
3. Normele de conviețuire socială.....	200

4. Normele deontologice.....	200
5. Normele organizațiilor sociale nestatale	201
Capitolul V. Normele morale și normele juridice	202
Capitolul VI. Religie și drept.....	206
<i>Secțiunea I. Homo religiosus. Religie și religii</i>	<i>206</i>
1. Iudaismul	207
2. Creștinismul.....	207
3. Islamismul	208
4. Hinduismul.....	209
5. Budhismul.....	209
<i>Secțiunea a II-a. Drept și religie. Evoluția raporturilor dintre normele juridice și normele religioase.....</i>	<i>210</i>
TITLUL V. DREPTUL ȘI STATUL	213
Capitolul I. Considerații generale despre stat	213
Capitolul II. Corelația stat – drept	219
Capitolul III. Drept și putere politică	220
Capitolul IV. Statul de drept	222
1. „Stat de drept” – percepții, definiții și trăsături definitorii	222
2. Statul de drept – idee, modele și construcție.....	226
3. Existența contemporană a statului de drept între dificultăți și perspective.....	227
TITLUL VI. CUNOAȘTEREA DREPTULUI	230
Capitolul I. Perspective, forme și niveluri de cunoaștere juridică	230
Capitolul II. Drept, juridicitate, fenomen juridic.....	233
Capitolul III. Doctrină juridică și/sau știință juridică?	235
Capitolul IV. Sistemul științelor juridice. Implicații privind obiectul cunoașterii juridice.....	240
1. Statutul epistemologiei juridice	242
1.1. Anexă: Demersul științific în drept-studiu doctrinar*	245
2. Raționalitatea științifică în aria juridicității	258
2.1. Anexă – Raționalitatea în drept – studiu doctrinar	262
3. Paradigmele cunoașterii juridice.....	277
3.1. Paradigma normativității juridice	278
3.2. Paradigma centrată pe conceptele juridice	279
3.3. Paradigma fondului moral al dreptului.....	279
3.4. Paradigma centrată pe comportamentul actorilor juridici	281

3.5. Paradigma „noii revoluții a dreptului” în societatea globală	282
3.6. Anexă: Afectivitatea în drept-studiu doctrinar	287
4. Cunoașterea juridică actuală, abordarea interdisciplinară și stilul integrativ	294
Capitolul V. Proiectul cercetării științifice în drept – perspective, criterii, standarde și inovare.....	298
1. Perspectiva legiuitorului român asupra activității de cercetare științifică.....	298
2. Proiectarea cercetării științifice în drept și dimensiunea sa metodologică	302
3. Cercetarea științifică în drept și acțiunea socială eficientă	302
3.1. Cercetarea științifică – cunoaștere științifică în acțiune. Schița proiectului epistemologic tradițional	303
3.1.1. Problema științifică.....	303
3.1.2. De la ipoteza științifică la teoria științifică.....	305
3.1.3. Teorie, argumentare și discurs în domeniul juridic	307
3.2. Abordări și tipuri în cercetarea juridică	314
3.2.1. Cercetarea de tip socio-juridic	314
3.2.2. Proiectul de cercetare în domeniul filosofiei dreptului	319
Capitolul VI. Metodologia cercetării științifice în drept.....	324
1. Metodologia ca temă de reflecție în doctrina juridică românească	324
2. Metoda – semnificații și evoluții conceptuale	330
3. Abordări privind metoda în filosofia contemporană.....	332
4. Orizonturi și opțiuni metodologice în filosofie și știință.....	335
5. Din „labirintul” metodelor la selectarea metodologică a regulilor în cercetarea juridică	341
Capitolul VII. Unele metode care pot fi aplicate în cunoașterea și acțiunea juridică	347
1. Metoda logică	347
2. Metoda istorică	352
3. Metoda sociologică.....	356
4. Metoda comparativă	361
5. Metoda sistemică.....	362
6. Metoda informațional – comunicațională	365
Capitolul VIII. Validitatea cunoașterii juridice	371
1. Despre sensurile validității.....	371
2. Validitatea logică în domeniul juridic.....	371
3. Criteriile și semnificațiile adevărului din perspectiva validării demersului științific	372
4. Pluralitatea criteriilor de validare și demersul științific în domeniul juridic.....	375

Capitolul IX. Revoluția informatică și dreptul	379
1. Informație, informatică și societate informațională	379
2. Calculatoarele și dreptul	380
3. Criminalitatea informatică și dreptul informatic	385
4. Internetul din perspectiva juridicității	387
Capitolul X. Filosofia dreptului și știința juridică	390
1. Filosofia ca mișcare liberă a spiritului	390
2. Filosofie și știință	391
3. Filosofie și drept. Obiectul și problematica filosofiei dreptului	392
4. Filosofia dreptului și teoria generală a dreptului	396
Capitolul XI. Incursiune metodică în domeniul teoriei generale a dreptului	398
1. Întrebări	398
2. Problematică	399
3. Obiect	400
4. Itinerare	400
Capitolul XII. Teoria generală a dreptului – de la abordări doctrinare la disciplină de învățământ	405
1. Evoluții și interogații	405
2. Statutul actual al teoriei generale a dreptului ca disciplină de învățământ	409
Capitolul XIII. Învățând dreptul	412
1. Fundamente și obiective	412
2. Despre strategia studiului	414
3. Atitudinea față de metodele și tehnicile de muncă intelectuală	417
4. Limbajul juridic – limbaj specializat. Implicații metodologice	419
5. Spre un arsenal metodologic propriu	420
5.1. Metoda carteziană	421
5.2. Studiul de caz	421
5.3. Instruirea programată	422
5.3.1. E-Learning	423
5.4. Eroarea, resursă a cunoașterii	425
5.5. Autointerogație și problematizare	425
5.6. Producția de idei – metoda lui A. Osborn	427
5.7. Inepuizabilitatea lecturii	428
5.8. Judecați-l pe ... Iago!	429
6. Comportamentul metodic și factorii de personalitate	430
Capitolul XIV. De la învățarea dreptului la practicarea dreptului. Despre profesiile juridice în România	434

TITLUL VII. CONCEPTE DEFINITORII ALE DREPTULUI	439
Capitolul I. Principiile dreptului	439
1. Concept, origini, importanță	439
2. Clasificarea principiilor dreptului	440
3. Prezentarea unor abordări sistematice ale principiilor generale ale dreptului	441
Capitolul II. Norma juridică	444
1. Conceptul de normă juridică și trăsăturile acesteia	444
2. Structura normei juridice	447
3. Unele exigențe formale și informale ale normei juridice	450
4. Clasificarea normelor juridice	452
5. Acțiunea normelor juridice în timp	454
6. Acțiunea normelor juridice în spațiu și asupra persoanelor	458
Capitolul III. Izvoarele dreptului	462
1. Conceptul de izvor al dreptului	462
2. Obiceiul juridic (cutuma)	464
3. Legea și celelalte acte juridice normative	467
4. Alte izvoare ale dreptului	474
4.1. Precedentul judiciar și practica judiciară	474
4.2. Contractul normativ	478
4.2.1. Contractul colectiv de muncă	479
4.2.2. Tratatul internațional	479
4.3. Doctrina juridică	481
4.4. Actele normative ale unor organizații nestatale	482
Capitolul IV. Raportul juridic	484
1. Conceptul raportului juridic	484
2. Subiectele raportului juridic	486
3. Conținutul raportului juridic	488
4. Obiectul raportului juridic	490
5. Faptele juridice	491
Capitolul V. Sistemul dreptului	493
1. Conceptul sistemului dreptului	493
2. Componentele de sistem ale dreptului	494
3. Diviziunile generale ale dreptului	496
4. Ramurile dreptului contemporan și ale dreptului român	498
5. Impactul produs de noile coduri asupra dreptului român	502
Capitolul VI. Tehnica elaborării normelor juridice	511
1. Tehnică legislativă și tehnică juridică	511
2. Concepte și procedee de tehnică legislativă	513
3. Principiile procesului de elaborare a actelor normative	514
4. Părțile constitutive și structura internă a actelor normative	515
5. Limbaj și stil în elaborarea actelor normative	517

6. Sistematizarea actelor normative	522
7. Codificarea între simplificare, inovare și drept inteligent.....	522
Capitolul VII. Realizarea dreptului	528
1. Conceptul realizării dreptului	528
2. Formele realizării dreptului	529
3. Aplicarea dreptului de către organele competente	530
4. Aplicarea dreptului prin analogie	532
Capitolul VIII. Interpretarea normelor juridice	533
1. Conceptul interpretării normelor juridice	533
2. Formele (felurile) interpretării normelor juridice	534
3. Metodologia interpretării normelor juridice.....	536
4. Rezultatele interpretării.....	540
5. Spiritul și litera legii. Abuzul de drept și fraudă la lege	540
6. Câteva coordonate contemporane privind interpretarea juridică	541
7. Anexă: Interpretare și hermeneutică în drept – studiu doctrinar	545
Capitolul IX. Răspunderea juridică	551
1. Conceptul răspunderii juridice	551
2. Formele răspunderii juridice	553
3. Condițiile răspunderii juridice.....	559
TITLUL VIII. PROTAGONIȘTII FENOMENULUI JURIDIC	563
Capitolul I. Homo juridicus – dimensiunea juridică a existenței umane	563
Capitolul II. Autoritatea judecătorească	569
Capitolul III. Procesul judiciar	572
1. Procesul penal.....	572
2. Procesul civil	575
3. Unele coordonate contemporane ale activității jurisdicționale	578
Capitolul IV. Sancțiunea juridică.....	581
TITLUL IX. DREPTUL ȘI VALORILE SOCIALE	585
Capitolul I. Scurtă incursiune în lumea valorii.....	585
Capitolul II. Pluralismul valorilor sociale	589
Capitolul III. Despre perspectiva axiologică sistemică	591
Capitolul IV. Drept și valoare.....	593
1. Norma juridică și valoarea	593
2. Faptul juridic și valoarea.....	594
3. Raportul juridic și valoarea	595

TITLUL X. UN POSIBIL SISTEM VALORIC MINIMAL CARE ORIENTEAZĂ DREPTUL	597
Capitolul I. Adevărul juridic	598
1. Dimensiunile adevărului	598
2. Statutul axiologic al adevărului	599
3. Adevăr și juridicitate	601
Capitolul II. Libertatea din perspectiva juridicității	603
1. Ideea de libertate și coordonatele ei valorice	603
2. Libertate și drept	604
Capitolul III. Justiția – valoare originală a dreptului	607
Capitolul IV. Securitatea juridică	616
Capitolul V. Binele public	617
Capitolul VI. Demnitatea umană – expresie valorică sincretică a finalităților dreptului	619
TITLUL XI. DREPTUL ȘI CONTEMPORANEITATEA	620
Capitolul I. Despre drepturi și libertăți la începutul mileniului al III-lea	620
1. Considerații generale despre problematica drepturilor omului	620
2. Drepturile omului – garanții și vulnerabilități	623
3. Drepturile omului între apologie și manipulare	626
4. Elemente privind strategia de viitor în materia drepturilor omului	628
Capitolul II. Tendințele viitorului și provocările adresate dreptului	630
Bibliografie selectivă	633

TITLUL I

CULTURI, CIVILIZAȚII ȘI DREPT.

PARTICULAR ȘI UNIVERSAL ÎN DREPT

Capitolul I

Cultură, civilizație și drept

1. Coordonate conceptuale

Cultura este un termen „atât de încărcat de valori diverse, încât rolul său variază simțitor de la un autor la altul și pentru care s-au găsit peste 200 de definiții”¹. Abordarea complexă a culturii a relevat faptul că aceasta cuprinde ansamblul fenomenelor social-umane care apar ca produse cumulative ale cunoașterii și, totodată, ca valori sintetice².

Ca fenomen specific uman, cultura este un sistem de momente constitutive, funcții, dimensiuni, între care sunt definitorii pentru caracterizarea conceptului de cultură cel puțin următoarele:

1. Activitatea de cunoaștere reprezintă o premisă necesară și totodată un element constitutiv în orice act de cultură.

Cunoașterea nu este, însă, suficientă prin ea însăși pentru a da o imagine unitară a ceea ce este cultura. Valoarea ne apare ca o împlinire a cunoașterii, în care produsul cunoașterii se raportează la om, la nevoile, năzuințele, scopurile acestuia. Așadar, înainte de a fi întruchipare valorică, implicând apreciere, judecată de valoare, cultura este cristalizare a cunoașterii. Cele două momente se implică reciproc în definirea culturii: dacă valoarea este precedată și condiționată de cunoaștere, aceasta din urmă duce cu necesitate, pe scara societății la valoare. Produsele cunoașterii sunt prin însăși esența și geneza lor susceptibile de o valorizare pe planul umanului, sunt deci valori potențiale sau actuale pentru om.

2. Faptele de cultură implică o virtute specifică a omului – creativitatea, principiul de geneză al valorilor atât la scară filogenetică (a omului ca specie), cât și la scară ontogenetică (a omului ca individ). În calitate de creator, ca și de receptor al culturii, omul trebuie să acționeze ca persoană liberă, dar totodată și ca ființă socială.

3. Valorile culturale se realizează și se desăvârșesc prin intermediul comunicării, al circulației și interpretării lor în modurile de viață și muncă ale oamenilor, în universul spiritual al acestora. O valoare culturală nereceptată de nimeni, care nu devine o componentă a individualităților și comunităților umane, se neagă pe sine ca valoare.

4. Cultura este „un sistem deschis dar integrat și coerent de valori” iar civilizația este „sensul activ al culturii și vocația universală a omului”. O valoare culturală sau

¹ A. Moles, *Socio-dinamica culturii*, Ed. Științifică, București, 1974, p. 45.

² A. Kroeber, K. Kluckhohn, *Culture, A critical review of concepts – and definitions*, Vintage Books, New York, 1952.

un sistem de valori reprezintă o posibilitate de civilizație, dar realitatea însăși a civilizației presupune realizarea funcției sociale a valorilor culturale, integrarea lor în toate compartimentele vieții sociale, civilizația fiind în fapt „cultura pătrunsă în toate celulele vieții sociale”¹.

5. Principala modalitate prin care se realizează, la scară socială, funcția civilizatoare a culturii este tehnica, ea însăși o valoare culturală. Cultura tehnică este, în orice perioadă istorică, în orice societate, parte inseparabilă a culturii și în același timp tehnica fiind un important factor de civilizație, mijloc de a amplifica puterile fizice și cele intelectuale ale omului.

6. În orice cultură ipostazele omului în calitate de ființă culturală reprezintă un centru focalizator al întregului sistem de valori ce o caracterizează, iar „noțiunea de cultură păstrează întotdeauna un sens normativ și este sinonimă cu umanismul”².

Autorul Ovidiu Drîmbă, precizând că dihotomia civilizație – cultură nu înseamnă o opoziție dintre respectivele domenii și, cu atât mai puțin, o opoziție ireconciliabilă, ci o interrelație plasată sub semnul unor raporturi dialectice, consideră că tot ceea ce aparține orizontului satisfacerii nevoilor materiale, confortului și securității, înseamnă „civilizație”. În sfera ei, prin excelență de natură utilitară intră capitolele: alimentația, locuința, îmbrăcămintea (nu însă și podoabele), construcțiile publice și mijloacele de comunicație, tehnologia în general, activitățile economice și administrative, organizarea socială, politică, militară și juridică. De asemenea, educația și învățământul – dar în măsura în care aceste procese răspund exigențelor vieții practice. Cultura include în sfera ei atitudinile, actele și operele limitate – ca geneză, intenție, motivare și finalitate – la domeniul spiritului și al intelectului (...). În felul acesta, sferei culturii îi aparțin: datinile și obiceiurile, credințele și practicile religioase, ornamentele și divertismentele, operele de știință, filosofie, literatură și muzică, arhitectura, pictura, sculptura și artele decorative sau aplicate”³.

Perspectiva filosofică⁴ asupra culturii relevă, între altele, nevoia de a folosi termenul la plural având în vedere diversitatea culturilor, de neutralitate axiologică – a nu aprecia sau condamna culturile în lumina reprezentărilor noastre valorice, de a face distincții între folosirea într-o primă accepțiune globală a termenului de cultură – ca totalitate a vieții omului față de natură și accepțiuni particulare – viața culturală, cultura tinerilor, cultura pop ș.a., critica culturii aparține culturii ș.a. Filosofia culturii se raportează la trei cupluri conceptuale: cultură/natură – pune în evidență ceea ce nu este făcut de om și scapă cuprinderii sale; cultură/civilizație – care se raportează la aspecte dinlăuntru culturii, la urbanizarea tehnico-industrială (pentru Kant moralitatea reprezintă diferența specifică dintre cultură și civilizație); cultură/viață – o totalitate de fond care cuprinde atât cultura cât și civilizația.

Ca o cultură specializată, cultura juridică a fost definită ca „sistem de elemente materiale și spirituale care se raportează la sfera de acțiune a dreptului și se exprimă în conștiința juridică, conduita juridică licită sau ilicită, iar în sfera civilizației pot fi incluse opinia publică și lupta împotriva încălcărilor de lege”⁵.

¹ *Dicționar de filosofie*, Ed. Politică, București, 1978, p. 116-117, 168-169.

² *Larousse, Dicționar de filosofie*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 68.

³ Ovidiu Drîmbă, *Istoria culturii și civilizației*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, vol. 1, p. 6.

⁴ Schnadelbach, H.; Martens E. (editori), *Filosofie*, Ed. Științifică, București, 1999, p. 405-435.

⁵ Sofia Popescu, *Quelques réflexions sur le rapport entre la vie culturelle de la société*, în *Revue roumaine des sciences sociales. Sciences juridiques*, tome 27, nr. 1/1983, p. 54.

Cultura, remarcă autorul Mark van Hoecke¹, se referă la ansamblul de tradiții, concepții, valori, principii, ideologii și perspective asupra lumii care guvernează o societate ori anumite grupuri din acea societate structurate profesional. În corelație cu dreptul se configurează cultura juridică, în sens restrâns, ca o cultură profesională a juriștilor, iar în sens larg, ca o cultură externă grupului profesional specializat și care evocă concepțiile existente în acea societate despre drept, justiție, instituții juridice. Cultura juridică în cel mai general sens, evocă patternurile juridice, relativ stabile, care orientează comportamentul social și atitudinile într-o societate.

Nucleul fiecărei culturi juridice – paradigma sa de bază – cuprinde punctele de vedere esențiale despre conceptul dreptului, izvoarele dreptului, metodologia dreptului, legitimitatea dreptului, mai general niște valori comune și o anumită perspectivă asupra lumii. Unele lucruri se schimbă, dar lent. Sunt persistente anumite înțelegeri asupra dreptului – esențiale pentru conceperea dreptului și a sistemului juridic. Nu există o cultură juridică pură, iar, în unele domenii dreptul tinde să devină un limbaj universal, ca de pildă contractele comerciale sau drepturile omului, care estompează specificitatea locală. Relațiile dintre diverse culturi juridice evoluează în termeni de conflict și armonizare, fiind mereu în devenire.

S-a apreciat că „dreptatea este elementul funcțional al culturii juridice, că numai cel dotat cu acest element gândește și acționează juridic și că este fără sens să propui să se realizeze cunoașteri juridice celor lipsiți de înțelesul valorilor juridice”. Iar, în continuare, același autor notează că: „Noi toți vedem în dreptate conștiința prin referire la «alter», iar în «alter» pe un om mai puțin pretențios decât cel leibnitzian de «iubire de aproape al înțeleptului» și anume acela care îți cere să te transpuși în poziția juridică adversă, să o apreciezi ca pe a ta și să le judeci pe amândouă de pe poziții egale”². S-au exprimat și rezerve cu privire la teza valorică în drept pe motiv că nu toate obiectivele urmărite au aceeași valoare, iar soluția adoptată depinde de temperamentul fizic și mental al subiecților, de educație, influența mediului, experiență, factori care au caracter individual și adesea inconștient și ca atare rămâne problematică încorporarea dreptului pozitiv la fundamente care pretind să impună tuturor concepțiile proprii ale câtorva³. Putem replica, împreună cu alte opinii, că selecția juridică este „constrânsă” să ierarhizeze valoric nu fără a fi lipsită de un criteriu obiectiv, ci din contră numai referindu-se comparativ la configurația anterioară a drepturilor și obligațiilor, la normele și principiile de drept, care integrează valori juridice consacrate⁴. Dreptul este generat, structurat și direcționat în indisolubilă legătură cu constelația de valori a timpului istoric în care este elaborat, el însuși accede – în anumite condiții – la statutul de valoare. Această osmoză configurează cultura juridică, parte integrantă a culturii, prin excelență univers spiritual, dar și al valorilor materiale, pe temeiul căreia, omul își afirmă și realizează esența sa umană ca specie.

¹ M. Van Hoecke, *Law as communication*, Hart Publishing, Oxford, Portland, Oregon, 2002, p. 56-58.

² I. Dobrinescu, *Dreptatea și valorile culturii*, Ed. Academiei Române, București, 1992, p. 21.

³ H. Battifol, *Problèmes de base de Philosophie du Droit*, L.G.D.J. Paris, 1979, p. 90.

⁴ I. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 23-24.

2. Simbolistica dreptului și a justiției

Omul este și un *homo symbolicum* (E. Cassirer) pentru că, nimic din ceea ce este în afara sa, nu poate fi cunoscut decât prin descifrarea unor semnificații transmise prin semne. Dreptul însuși este alături de știință, artă, religie o mare configurație simbolică. O familie de cuvinte dintre cele mai semnificative în materie, cuprinde termeni ca – semn, figură, simbol, tip, model, metaforă, imagine ș.a., cu semnificații și sensuri distincte dar și cu relații de susținere reciprocă și interferență. Din simbolistica tradițională a lumii juridice – ca arsenal de semne reprezentative, cu potențial iconic, am putea enumera: Themis cu balanța justițiară, roba judecătorului, bara din sala de judecată, cătușele, zeghea condamnatului ș.a. În viața socială ea invocă specificitatea juridică, reprezentativitatea și legitimitatea, intangibilitatea și sacralitatea, conferă putere și expresivitate, luminează, iluminează și instituie semnificații și sensuri, provoacă reacții emoționale, solidarizează și învrăjbește, manipulează și incită la acțiune. În același timp, această simbolistică își asumă, implicit sau explicit o anumită viziune asupra dreptului și justiției cât și asupra cunoașterii juridice. Un eșantion, între atâtea posibile, ar putea reține, într-o ordine mai mult sau mai puțin istorică: Hammurabi¹ este făuritorul Codului din porunca și sub protecția zeului Samaș – zeul soarelui, pentru ca să dea în țară puterea dreptății „ca să nimicesc pe cel rău și viclean, ca cel puternic să nu asuprească pe cel slab, ca să mă înfățișez oamenilor asemenea Soarelui spre a lumina țara...”; Digestele (Pandectele), cea mai importantă colecție de drept roman este denumită de Iustinian² „adevăratul și preasfântul templu al dreptății”, unde chintesența dreptului roman se afla la adăpost „ca într-o cetate”, spre a rezista încercărilor viitoare...; Themis în mitologia greacă este zeița dreptății, Ea poartă în toate reprezentările sale balanța dreptății, fiind considerată personificarea ordinii divine și a legii; Jacobo – Justiția cu 2 fețe³ (ilustrație grafică a unor dualități precum – sabie/balanță, jalbă/pungă cu bani, ignorare/forță, justiție umană/justiție divină...; Georgio del Vecchio⁴: „Nu stând impasibili în mijlocul ordinii stabilite și nici așteptând inerti, ca justiția să ne cadă de sus, răspundem cu adevărat la vocațiunea conștiinței noastre juridice. Ea impune o participare – activă și hotărâtă – la acea eternă dramă, care are, drept teatru istoria și – drept temă – contrastul între bine și rău, între drept și nedrept...”; N. Titulescu⁵: „Numai în ziua în care dreptul va străluci ca un răsărit de soare în sufletele oamenilor... numai atunci omenirea va fi salvată, pentru că în pacea care o creează ordinea juridică, omul își va putea îndeplini destinul său potrivit idealului creator...” E. Speranția⁶: „Justiția vine din afară, de sus e de aceeași natură și proveniență ca Verbul care a creat Lumea. Iubirea este forța elementară de

¹ *Codul lui Hammurabi, Gândirea asiro-babiloniană în texte*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 354.

² V. Hanga, *Mari legiuitori ai lumii*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 127-132.

³ Coperta lucrării lui J. Damhouder, *Praxis rerum Civilium*, Antverpiae, 1596.

⁴ G. Del Vecchio, *Justiția*, trad. V. Boanță, Ed. Cartea Românească, București, 1936, p. 87-102.

⁵ A se vedea comentarii în I.M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Ed. Științifică, București, 1966, p. 262-270.

⁶ E. Speranția, *Introducere în filosofia dreptului*, Tipografia Cluj, 1946, p. 467.

justiție. De aceea în locul balanței de prăvălie, emblema cea mai vorbitoare a justiției, ar fi o inimă înaripată, în zbor pe cerul înstelat.”...

Dreptul ca metaforă, evidențiază că, expresia literal – conceptuală este strict necesară dar ea nu legitimează ipostazierea dreptului, reducerea sa la o singură dimensiune. Metafora depășește această ipostază, îmbogățește ființa dreptului, fenomenologia sa, îi conferă acces la imaginație (să ne amintim de rolul ficțiunilor juridice), la alte lumi ale umanului. De pildă, într-o recentă lucrare destinată analizei conceptuale a dreptului, S. Douglas Scott¹, recurge la numai puțin de 40 imagini picturale, figuri, modele ș.a., pledând convingător despre rolul vizualizării și în cunoașterea dreptului (E. Lorenz – 1963, este considerat pionierul folosirii imaginii în știință cu ale sale modele matematice privind curenții atmosferici) în structurarea și comunicarea informației, ea fiind un tip de „artă cognitivă”, aptă pentru „a vedea nevăzutul” cu neașteptate iluminări mai ales în relație cu abstractul și ariditatea textelor juridice, să releve structuri profunde, simetrii și asimetrii, ordini și complexități. Autorul menționat alege pentru supracoperta lucrării sale tabloul „Jurisprudentia” (G. Klimt, 1903, plasat în holul central al Universității din Viena) care înfățișează un justițiabil – un om în vârstă, fără veșminte, cu capul plecat și mâinile la spate, prins și sufocat de tentaculele unei caracatițe, în fața și la picioarele, Adevărului, Justiției și Dreptului, reprezentate alegoric prin trei femei (identificate, conform mitologiei grecești prin cele trei zeițe ale Destinului uman, Moirele-Atropos, Clotho și Lachesis, născute din unirea lui Zeus cu Themis). În termenii interpretativi ai lui S. Douglas Scott, imaginea picturală descrisă, relevă sentimentul modernității târzii, de anxietate și insecuritate în fața judecății, a omului izolat și nesigur, înconjurat de forțele sociale incontrollabile și capricioase ale societății ca niște tentacule, în fața unui Drept tot mai irațional și haotic – contrar concepției prevalente din epoca modernă, – cu o Justiție opacă și incertă, depinzând de Soartă². În cuprinsul lucrării sunt invocate, analizate și comentate unele expresii metaforice după modernitate, în condițiile pluralismului juridic – surprinzătoare în raport cu viziunea tradițională, cu piramida lui Kelsen – cu privire la dreptul Uniunii Europene, și, în genere, cu privire la dreptul contemporan în societatea globală. Astfel, se remarcă faptul că, teoreticianul dreptului, avocatul dar și judecătorul, este, precum un detectiv (cf. P. Auster) în haosul conflictelor, trebuie să pună lucrurile împreună și să le dea sens, iar dreptul din fața Curților de justiție poate fi comparat cu bolnavii din spitale (cf. M. Galanter) – majoritatea – care relevă starea de sănătate a populației – sunt în afară!; S. Santos, remarcă distincția dintre limbajul „homerice” – formalist și schematic și limbajul „biblic” – emotiv și expresiv și, folosind metafora cartografierii – „dreptul este o hartă” – atrage atenția asupra citirii greșite a dreptului, în funcție de scară, de corespondențe iluzorii, de distorsiuni ca de pildă aceea a centralității dreptului occidental; metafora norilor-ordinea juridică în lumea pluralismului este aidoma unei „organizări a unor formațiuni noroase” (D. Marty); S. Douglas-Scott apreciază că dreptul Uniunii Europene este asemenea unui „miriapod” iar lumea juridică în contemporaneitate poate fi comparată cu „nebuloasa Carina” (imagine surprinsă prin telescopul Hubble) ca mozaic și configurație de entități solide și gazoase, amestec de forță și energie, stele de diferite mărimi,

¹ S. Douglas-Scott, *Law after modernity*, Oxford and Portland, Oregon, 2013, p. 141-142.

² *Ibidem*, p. 3-4.

spectacol de lumini, și perplexități, imponderabilități, materie neagră și găuri negre – la care dreptul contemporan nu este imun! (J. Stein).¹ Amintim, pentru contrast comparația unui alt autor – Mark Van Hoecke² – cu privire la normativitatea juridică actuală, înțeleasă ca o rețea, nici anarhică, dar nici ireductibilă la pura ierarhie, comparabilă cu „o rețea neuronală”, model folosit pentru analiza activității mentale la om sau în aria inteligenței artificiale. După cum, nebuloasa Carina poate fi interpretată ca o mega-ordine, ale unor dezordini diferite, o coalitie de patternuri, unele nedescifrate de cunoașterea umană. Potențialul sugestiv și motivațional, dar și manipulator, în declanșarea unor acțiuni sociale, în privința imaginilor cinematografice sau a celor lansate în mass-media, constituie obiectul contemporan al unei impresionante literaturi de specialitate. Lupta pentru adevăr și dreptate, eroul justițiar uneori în afara legii, tenebrele crimei, în special ale mafiei, avatarurile, tragismul injustiției, grotescul acesteia sau nevoia eternă de sublim și sacralitate în lumea justiției prin drept, străbat istoria cinematografului iar numeroase imagini în acest sens, indisolubil legate de chipul și numele unor actori celebri, au rămas pentru totdeauna în conștiința publică. Mass-media devine ea însăși imagine, efigie, brand, marcând decisiv știrile și imaginile difuzate în cât – s-a spus – nu mai contează, în primul rând, pentru legitimitatea informației, corespondența dintre realitate și știre, ci în primul rând, reputația, prestigiul, brandul, canalul de comunicare utilizat (McLuhan, 1964 – „mijlocul este mesajul!”). În „dialogul” simbolistică – lumea conceptuală a dreptului se relevă faptul că, – după expresia kantiană – conceptele fără intuiție sunt „goale” iar intuiția fără concepte este „oarbă”, întreaga experiență umană este modelată de unitatea dintre senzorialitate și sens (E. Casirer), importanța metaprincipiilor, a ordinii în dezordine, nevoia de conjugare a perspectivelor, nimeni neavând perspectiva „ochiului lui Dumnezeu” (H. Putnam) nu există un „Hercule juridic” (R. Dvorkin) care să rezolve singur problemele contemporane, nevoia de interdisciplinaritate și coalitii integrative în cunoaștere, de abordare valorică și sens în lumea juridică. Dincolo de forța expresivă a simbolisticii, abordarea specifică creației artistice – care, după Platon, derutează și eludează adevărata cunoaștere științifică – nu poate fi redusă la simple efecte estetice. Ea relevă, între altele că dreptul este parte a culturii, impregnat de cultura unui timp istoric iar estetica – este și „o poartă spre adevăr”; evoluțiile și mutațiile în simbolistica dreptului și justiției arată, între altele, complexitatea dreptului, nevoia de a depăși imagini reduționiste și mecaniciste; dreptul este multidimensional iar dimensiunea emoțională, psiho-socială este dintre cele mai semnificative; vectorii cunoașterii se multiplică, de la disciplinar, la multidisciplinar și transdisciplinar – în care dreptul este în mai multe lumi posibile, inclusiv în lumea artei sau teologiei; imaginea în drept – în înțelesul ei cel mai larg – relevă rostul omenesc al dreptului, marcat de chipul omului unui timp istoric.

¹ *Ibidem*, p. 101-143.

² Mark Van Hoecke, *op. cit.*, p. 116.

Capitolul II

Momente din istoria dreptului în contextul culturii și civilizației universale

Dreptul nu se poate sustrage complexității și stării unei societăți, relațiilor de determinare, influențare și intercondiționare între domeniile economic, organizare socială, politic, interferențelor cultură – civilizație, inseparabilității în raport cu statul, el însuși fiind integrat fără să-și piardă specificitatea, în „rețeaua normativă” care face posibilă viața socială¹. Fără a putea insista asupra acestei complexități instituită treptat în „devenirea” dreptului în diverse spații socio-culturale, prezentăm în continuare, sumar, câteva momente din istoria dreptului.

Nu putem însă să nu menționăm că dimensiunea istorică a dreptului, istoricitatea fenomenului juridic în detaliu și în imensitatea sa nu poate constitui obiect nemijlocit pentru teoria generală a dreptului. În același timp, o viziune integratoare asupra dreptului trebuie să recurgă la datele științelor istorice relevante pentru ceea ce este dreptul – în esențialitatea, generalitatea și specificitatea lor, uneori cu riscul parțialității, al sintezei, al extragerii nuanțelor, al opțiunii pentru o soluție controversată. În acest context, apelul la lucrările enciclopedice este inerent. Am invocat în cele ce urmează, în mod frecvent lucrarea de referință „Istoria culturii și civilizației” a autorului Ovidiu Drîmbă, am apelat la informațiile prezentate de profesorul Vladimir Hanga în „Istoria generală a statului și dreptului”, și în alte lucrări de istorie a dreptului cu conștiința faptului că aria lucrărilor de specialitate este imensă².

Secțiunea I

Începuturi. De la animalitate spre umanitate. Reguli juridice în germene

Începuturile civilizației legate în primul rând de confecționarea cu grijă a celor dintâi unelte de piatră, ceea ce implică păstrarea uneltelor și repetarea lucrărilor, s-ar situa cu circa 550.000-600.000 de ani în urmă, când au trăit primele specii – succesiv dispărute – de „hominizi” (australopitecul, pithecantropul, sinantropul etc.).

¹ Gh. Boboș, *Teoria generală a dreptului*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1996, p. 58.

² *The Cambridge ancient history*, vol. I-XII – At the Univ. Press, Cambridge, 1928-1939; *Istoria universală în zece volume*, red. principal E.M. Jukov (tr. rom), Ed. Științifică, București, 1958-1960; K.B. Smith, *Histoire de la civilisation* (tr. fr.), Payot, Paris, 1955; J. Delorme, *Chronologie des civilisations*, P.U.F. Paris, 1969; A. Ribard, *La prodigieuse histoire de l'humanité*, Delatte, Paris, 1946; C. Arambourg, *La genèse de l'humanité*, P.U.F., Paris, 1965; V Gordon Childe, *Făurirea civilizației* (tr. rom.), Ed. Științifică, București, 1966; S. Moscati, *L'Oriente antico*, Valurdi, Milano, 1974; C. Barocas, *L'Antico Egitto*, H. Compton, Roma, 1977; L. Gernet, *Droit et société dans la Grèce ancienne*, Sirey, Paris, 1964; R. Bloch, J. Cousin, *Rome et son destin*, A. Colin, Paris, 1960 ș.a.